

Žodžio laisvė vs. neapykantos kalba: kur yra riba socialiniuose tinkluose?

Neda Upertaitė, Liepa Tamošiūnaitė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

3-io kurso studentės

Saulėtekio al. 9, I rūmai, 10222 Vilnius

El. paštas: neda.upertaite@tf.stud.vu.lt; liepa.tamosiunaite@tf.stud.vu.lt

Mokslinio straipsnio akademinis kuratorius asist. dr. Victor Terekhov

El. paštas: victor.terekhov@tf.vu.lt

Anotacija. Šiame straipsnyje nagrinėjama žodžio laisvės sąvoka bei jos reikšmė demokratinėje visuomenėje. Aptariama, kaip žodžio laisvė, būdama viena iš esminių/prigimtinių žmogaus teisių nėra absoliuti ir turi būti ribojama teisėtomis ir proporcingomis priemonėmis siekiant užtikrinti tvarką bei visuomenės interesų tenkinimą. Riba tarp laisvės ir neapykantos kalbos yra itin plona, tad pasitelkiant teismų praktiką, mokslininkų ir praktikų požiūrius nagrinėjame šių reiškinių atribojimą, iššūkius, kylančius taikant teisines priemones siekiant riboti neapykantos kalbą, tačiau tuo pačiu siekiant išlaikyti pusiausvyrą tarp saviraiškos laisvės ir visuomenės apsaugos.

Pagrindiniai žodžiai: laisvė, saviraiškos laisvė, neapykantos kalba, socialiniai tinklai, ribojimas, žmogaus teisių ribojimai

Annotation. This article examines the concept of freedom of speech and its significance in a democratic society. It discusses how freedom of speech, as one of the fundamental/inherent human rights, is not unlimited and must be restricted in order to ensure order and satisfy the interests of society. The boundary between freedom and hate speech is extremely thin, so, drawing on case law and the views of researchers and practitioners, we examine the distinction between these phenomena and the challenges that arise when applying legal measures to restrict hate speech while seeking to maintain a balance between freedom of expression and the protection of society.

Key words: freedom, freedom of expression, hate speech, social media, restriction, human rights restrictions.

Ivadas

Tyrimo aktualumas. Žodžio laisvė laisvėjančioje visuomenėje turi itin didelį svorį. Ji įtvirtinta tiek svarbiausiuose tarptautiniuose, tiek nacionaliniuose teisės aktuose. Juose pabrėžiama, kad žodžio laisvė yra viena pagrindinių demokratinės visuomenės pamatų, tačiau kartu nurodoma, jog ši teisė nėra absoliuti – jos įgyvendinimas gali būti ribojamas siekiant apsaugoti kitų asmenų teises, valstybės saugumą, viešąją tvarką ar moralę.

Tyrimo originalumas – Mokslinių straipsnių, analizuojančių ribą tarp žodžio laisvės ir neapykantos kalbos nėra daug. Doktrinoje yra darbų, kurie analizuoja neapykantos nusikaltimus ir ribą baudžiamumo kontekste, pavyzdžiui Aurelijaus Gutausko ir Žanetos Navickienės straipsnis „Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: kur prasideda ir kur baigiasi saviraiškos laisvės ribos?“, kuriame išsamiai analizuojami išteisiniai ir teismų sprendimai dėl neapykantos nusikaltimų, fokusuojantis į diskrecijos spręsti apie jų turinį problematiką. Šiame moksliniame straipsnyje žodžio laisvė ir neapykantos kalba bus nagrinėjama plačiau.

Tyrimo aktualumą lemia tai, jog socialinių tinklų platformos tapo pagrindine šiuolaikinės viešosios diskusijos forma. Be jokių ribojimų kuriami ir platinami turiniai socialiniuose tinkluose dažnai tampa terpė neapykantos kalbos apraiškoms. Sunaikiai apribojamoje socialinėje erdvėje, ypatingai esant anonimiškumo galimybei, ribos tarp žodžio laisvės ir neapykantos kalbos tampa vis sunkiau apibrėžiamos, o teisiniai mechanizmai dažnai atsilieka nuo technologinės realybės.

Šio tyrimo darbo objektas – saviraiškos laisvės ir neapykantos kalbos santykis, daugiausiai dėmesio skiriant teisiniams saviraiškos apribojimams socialiniuose tinkluose.

Darbo tikslas – aptarti teisinį reguliavimą ir išanalizuoti, kaip demokratinėje visuomenėje turėtų būti derinamas žodžio laisvės užtikrinimas ir neapykantos kalbos ribojimas.

Tyrimo uždaviniai:

- Aptarti žodžio laisvės sampratą bei turinį pagal nacionalinius ir tarptautinius teisės aktus.
- Nustatyti žodžio laisvės ribas ir jų taikymo pagrindus demokratinėje visuomenėje.
- Išanalizuoti neapykantos kalbos sąvoką bei jos teisinį reglamentavimą tarptautiniu, ES ir Lietuvos lygmenimis.
- Nagrinėti neapykantos kalbos pasireiškimus socialiniuose tinkluose ir jų vertinimą teismų praktikoje.
- Atskleisti žodžio laisvės ir neapykantos kalbos ribą.
- Pateikti įžvalgas ir pasiūlymus dėl neapykantos kalbos reguliavimo tobulinimo.

Šiame darbe taikomi loginis, sisteminis, lyginamasis, dokumentų analizės bei atvejų analizės metodai. Loginis ir sisteminis metodai padės nuosekliai atskleisti žodžio laisvės ir neapykantos kalbos sąsajas, o lyginamasis metodas leis palyginti skirtingų valstybių ir tarptautinių organizacijų požiūrį į šią problemą.

Svarbiausi šaltiniai – Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, Lietuvos Respublikos Konstitucija, Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Tarptautinis politinių ir pilietinių teisių paktas, Europos Sąjungos pagrindinių teisių Chartija. Tarybos pamatinis sprendimas 2008/913/TVR dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis.

I dalis. Saviraiškos ir žodžio laisvės samprata ir ribos demokratinėje visuomenėje

Saviraiškos ir žodžio laisvės sąvoka

Žodžio laisvę turėtų būti suvokiama kaip viena iš saviraiškos rūšių. Jos svarbą rodo tai, jog ji įtvirtinta pagrindiniuose tarptautinės ir nacionalinės teisės aktuose, garantuojančiuose pamatinės asmens teises bei laisves.

Saviraiškos laisvę įtvirtinta Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje – jos 19 straipsnis saugo įsitikinimų ir jų reiškimo laisvę neatsižvelgiant į teritoriją ar raiškos priemones¹. Panašaus turinio yra ir EŽTK 10 straipsnis: „Kiekvienas turi teisę laisvai reikšti savo mintis ir įsitikinimus. Tai teisė laisvai laikytis savo nuomonės, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas, valdžių pareigūnų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų².“

Svarbu paminėti ir Tarptautinį pilietinių ir politinių teisių paktą, kuriame suformuluota, jog saviraiškos laisvė „apima laisvę nekludomai ieškoti, gauti ir perteikti visokią informaciją bei idėjas, nepaisant valstybių sienų, žodžiu, raštu arba per spaudą, arba meninėmis išraiškos formomis, arba kitokias būdais savo nuožiūra.³“

Europos Sąjungos pagrindinių teisių Chartijoje teigiama: „Kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti savo įsitikinimus, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijoms nekludant ir nepaisant valstybių sienų.⁴“ Šis aktas daugiausiai grindžiamas EŽTK nuostatomis.

Kaip buvo minėta anksčiau, saviraiškos laisvę saugo ir nacionalinė teisė. Laisvė nevaržomai reikšti savo mintis įtvirtinta net aukščiausios teisinės galios akte – Kons-

¹ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). *Valstybės žinios*, 2006, 68-2497, 19 straipsnis

² Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987 10 straipsnio 1 dalis

³ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 2002, 77-3288, 19 straipsnis

⁴ Europos Sąjungos pagrindinių teisių Chartija (2000) *Europos Sąjungos oficialus leidinys*, 2016, C 202. 11 straipsnio 1 dalis

titucijoje. „Žmogus turi turėti savo įsitikinimus ir juos laisvai reikšti. Žmogui neturi būti kliudoma ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei idėjas.“⁵

Visi šie teisės aktai tiesiogiai nepateikia saviraiškos laisvės apibrėžimo, nors jų turinys gana panašus. Žodžio laisvė neįvardijama nei tarptautinio, nei nacionalinio lygmens aktuose, tačiau ji glaudžiai susijusi su saviraiškos laisve ir turėtų būti aiškinama kaip jos sudedamoji dalis.

Iš pateiktų teisės aktų normų galima suformuoti žodžio laisvės turinį – tai asmens teisė nevaržomai laisvai pasirinktu būdu reikšti savo mintis, įsitikinimus, gauti bei skleisti įvairaus pobūdžio informaciją, nepriklausomai nuo valstybės teritorijos, na o saviraiškos laisvė apima platesnį veiksmų ratą kaip kūrybą, įvairius performansus, vizualiąją, girdimąją ar kitokio pobūdžio ekspresiją.

Saviraiškos ir žodžio laisvės neabsoliutumas

Nors saviraiškos ir žodžio laisvės yra fundamentalios, jos nėra ir negali būti ne-ribojamos, atsižvelgiant į kitų asmenų teises, valstybės saugumą bei viešąjį interesą. Kiekviena laisvė kartu atneša ir atsakomybę – net pačiuose teisės aktuose, saugančiuose saviraiškos laisvę, pateiktos ir jos ribos.

Štai Konvencijos 10 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, jog saviraiškos laisvė gali būti ribojama įstatymo - „naudojimasis šiomis laisvėmis <...> gali būti priklausomas nuo tam tikrų formalumų, sąlygų, apribojimų ar sankcijų, kurias nustato įstatymas ir kurios demokratinėje visuomenėje yra būtinos valstybės saugumo, teritorinio vientisumo ar visuomenės apsaugos, siekiant užkirsti kelią viešo tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę, taip pat kitų asmenų garbę ar teises, užkirsti kelią įslaptintos informacijos atskleidimui arba užtikrinti teisminės valdžios autoritetą ir bešališkumą.“⁶

Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte nustatyta, jog naudojantis saviraiškos laisvėmis „atsiranda ypatingos pareigos ir ypatinga atsakomybė. Todėl naudojimasis gali būti tam tikrais atžvilgiais ribojamas, tačiau tik tiek, kiek numato įstatymai ir yra būtina: 1) kitų asmenų teisėms ir reputacijai gerbti; 2) valstybės saugumui, viešajai tvarkai, gyventojų sveikatai ar dorovei apsaugoti“⁷.

Chartijoje įtvirtinta bendro pobūdžio laisvių suvaržymo galimybė – 52 straipsnyje numatyta, jog ribojimai galimi, kai yra numatyti įstatymo, nekeičia teisių esmės, yra proporcingi, būtini ir atitinka ES pripažintus bendrus interesus arba reikalingi kitų

⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendumu. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014, 25 straipsnis

⁶ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987 10straipsnio 2 dalis

⁷ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966). *Valstybės žinios*, 2002, 77-3288, 19 straipsnis

teisėms apsaugoti⁸. Jei ribojimai atitinka šiuos kriterijus, jie leidžiami; priešingu atveju – negalimi.

Saviraiškos laisvę riboja ir Konstitucija, tačiau tuo pačiu įtvirtinta, jog bet kokie suvaržymai galimi tik įstatyme nustatytais atvejais, „jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai“. Čia taip pat įtvirtinta, jog tokia laisvė „nesuderinama su nusikalstamais veiksmais“⁹.

Taigi ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje. Patys pamatiniai tarptautinės ir nacionalinės teisės aktai, įtvirtindami laisvę nevaržomai reikšti savo mintis bei idėjas nustato tam tikras ribas.

Žodžio laisvės ribų aiškinimas teismų praktikoje

Vertinant saviraiškos ir žodžio laisvės ribas, itin svarbi EŽTT bei Lietuvos KT praktika. EŽTT, vertindamas saviraiškos laisvės ribojimo būtinumą, atsižvelgia į: 1) ar pareiškimai išsakyti esant įtampos situacijai; 2) ar teiginiai vertintini kaip raginimas smurtauti ar neapykantos pateisinimas; 3) kokią poveikį galėjo turėti¹⁰. Pagal šį aiškinimą pasisakymai galėtų būti ribojami, jei jie skatina smurtą, diskriminuoja arba galėjo turėti realų poveikį.

Sprendžiant, ar saviraiškos laisvės suvaržymas leistinas, EŽTT atsižvelgia į tai, ar ribojimas buvo numatytas nacionaliniame įstatyme, ar siekė teisėto tikslo bei ar buvo būtinas demokratinėje visuomenėje¹¹. Šių trijų kumuliatyvių sąlygų buvimas leidžia teisėtai bei pagrįstai laikyti tam tikrus asmens pasisakymus ar kitas išraiškos formas peržengiančiomis saviraiškos ribas bei taikyti teisinę atsakomybę. Ribos gali būti ne tik susiaurinamos, bet ir išplečiamos. Plėtodamas Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnį EŽTT apie saviraiškos laisvės ribas yra pasisakęs taip: „Ji taikytina ne tik „informacijai“ ir „idėjoms“, kurios priimamos palankiai ar vertinamos kaip neįžeidžiančios ar nekeliančios jokių emocijų, bet ir toms, kurios įžeidžia, šokiruoja ar trikdo; tai būtina siekiant puoselėti pliuralizmą, toleranciją ir plačias pažiūras, be kurių „demokratinė visuomenė“ neįmanoma“¹². Toks saviraiškos laisvės išplėtimas itin svarbus ir suteikia asmenims laisvę išsakyti nepopuliarią ar net kontraversišką nuomonę.

⁸ Europos Sąjungos pagrindinių teisių Chartija (2000) *Europos Sąjungos oficialus leidinys*, 2016, C 202. 52 straipsnis

⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33–1014, 25 straipsnis

¹⁰ *Perinček prieš Šveicariją* [EŽTT], Nr. 27510/08, [2015-10-15]. ECLI:CE:ECHR:2015-1015JUD002751008, 204–212 punktai.

¹¹ *Lilliendahl prieš Islandiją* [EŽTT], Nr. 29297/18, [2020-05-12]. ECLI:CE:ECHR:2020-0512DEC002929718, 32 punktas.

¹² *Handyside prieš Jungtinę Karalystę* [EŽTT], Nr. 5493/72, [1976-12-07]. ECLI:CE:ECHR:1976-1207JUD000549372, 49 punktas

Ribų aiškinimas plėtojamas ir konstitucinėje jurisprudencijoje. KT ne kartą yra pažymėjęs, jog Konstitucijos 25 straipsnio 3 dalyje išvardytų vertybių sąrašas nėra baigtinis, ir kad ribojimai galimi siekiant apsaugoti ir kitas *expressis verbis* nepaminėtas konstitucines vertybes¹³. Taip pat svarbu paminėti, jog Konstitucijos 25 straipsnio 4 dalies formuluotė „nusikalstami veiksmai“ turėtų būti aiškinami ne tik kaip tie, už kuriuos kyla baudžiamoji atsakomybė, bet ir kaip bet kokie teisei priešingi veiksmai, kuriais kurstoma neapykanta ar diskriminacija¹⁴. Keičiantis aktualijoms yra būtina keisti bei plėtoti saviraiškos laisvės ribų sampratą pritaikant tai šių dienų realijoms. Jos tam tikrais atvejais gali būti išplėstos, tačiau itin jautriais visuomenei ar individui klausimais įstatymo numatytais atvejais bei atitinkant EŽTT nustatytus kriterijus susiaurintos ir sugriežtintos.

II dalis. Neapykantos kalba kaip žodžio laisvės ribojimas

Neapykantos kalbos samprata

Neapykantos kalbos sąvoka nėra tiesiogiai apibrėžta nacionaliniuose įstatymuose, tačiau jos formos apibūdinamos daugelyje kitų teisės aktų.

Kalbant apie terminų kilmę, Europos lygmeniu sąvoka „neapykantos kalba“ pirmiausia įtvirtinta 1997 m. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr. R (97) 20, kurioje ji apibrėžiama kaip veiksmai, apimantys visas išraiškos formas, kuriomis skleidžiama, kurstoma ar pateisinama rasinė neapykanta, ksenofobija, antisemitizmas ar kitos netolerancijos formos, taip pat agresyvaus nacionalizmo¹⁵ nulemtas priešiškus mažumoms ir migrantams. Tarybos Pamatiniame Sprendime terminas „neapykanta“ suprantamas kaip rase, odos spalva, religija ar etnine kilme pagrįsta neapykanta¹⁶. Europos Tarybos rekomendacija Nr. CM/Rec (2022)16 šią sąvoką išplečia, įtraukdama amžiaus, negalios, lyties, lytinės tapatybės ar seksualinės orientacijos pagrindus. ES Pamatiniame sprendime viešas pritarimas genocido, nusikaltimų žmoniškumui ir karo nusikaltimams, galintis kurstyti smurtą ar neapykantą, taip pat skaitomas kaip neapykantos kalba¹⁷.

Teisės aktai formuoja ir draudimą priešiškos kalbos atžvilgiu - Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 20 str. 2 dalyje įtvirtinta, jog kiekvienas tautinės, rasinės ar

¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 117-4239.

¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. gegužės 17 d. nutarimas. *TAR*, Nr. 7876

¹⁵ 1997 m. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R (97) 20 dėl neapykantos kalbos

¹⁶ 2008 m. lapkričio 28 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2008/913/TVR dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis.

¹⁷ 2008 m. lapkričio 28 d. Tarybos pamatinis sprendimas 2008/913/TVR dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis.

religinės neapykantos kurstymo atvejais, kai yra skatinama diskriminacija, nesantaika ar smurtas, draudžiamas įstatymu.

Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba pažeidžiami pamatiniai demokratinės visuomenės principai – asmenų lygiateisiškumo, orumo ir individualumo. Tokie nusikaltimai rodo, kad tam tikra bendruomenė ar jos nariai yra nepageidaujami, neturi teisės būti pilnaverčiais visuomenės nariais ir gali tapti neapykantos nusikaltimų taikiniu¹⁸.

Apibrėžimų, kaip minėta, yra daug ir įvairių. Štai 2015 m. gruodžio 8 d. Europos Komisijos rekomendacijoje Nr. 15 neapykantos kalba apibrėžiama kaip „vienos ar daugiau išraiškos formų – būtent asmens ar asmenų grupės juodinimo, neapykantos ar šmeižimo – palaikymas (angl. advocacy), skatinimas ar kurstymas, taip pat bet koks priekabiavimas, įžeidinėjimas, neigiamas stereotipizavimas, stigmatizavimas arba grasinimai tokiam asmeniui ar asmenims, taip pat bet koks visų šių išraiškos formų pateisinimas – panaudojimas rasės, spalvos, kilmės, nacionalinės ar etninės kilmės, amžiaus, negalios, kalbos, religijos arba įsitikinimų, lyties, lytiškumo, lytinės tapatybės, seksualinės orientacijos ir kitų asmeninių ypatybių ar statuso pagrindu“¹⁹.

Neapykantos kalbos apibrėžtis itin plati – ji gali skirtis tiek turinio (pvz., neapykanta dėl rasės, religijos, lytinės orientacijos), tiek konteksto požiūriu (politinis laukas, kasdienis bendravimas, socialiniai tinklai). Rūšių sąrašas nėra baigtinis. Toliau straipsnyje gilinamasi į neapykantos kalbos atvejus būtent socialiniuose tinkluose.

Atskleidus neapykantos kalbos sąvoką kyla natūralus klausimas – kada pasisakymas, saugomas žodžio laisvės, tampa neapykantos kalba? Ribos reikšmingumą pažymi ir Europos regionų komiteto leidžiamos rekomendacijos bei nuomonės dėl neapykantos kalbos kriminalizavimo raginant nustatyti būtiniausias ES lygmens taisykles, susijusias su sankcijomis už neapykantą kurstančias kalbas ir neapykantos nusikaltimus. Pažymėtina, kad nė viename pasaulio ar Europos kampelyje neturėtų būti jokių galimybių pritarti antidemokratinėms pažiūroms ar neapykantos kalbai ir reikšti priešišumą kitam žmogui²⁰.

Akademines nuostatos ir diskusijos: kur baigiasi nuomonės raiška ir prasideda neapykanta?

Anot Vilniaus apygardos teismo teisėjos dr. Rūtos Petkuvienės, idėjos ir įsitikinimai laikomi neapykantos kalba, kai jie paliečia pamatines Konstitucijos saugomas vertybes,

¹⁸ Įsakymas dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos išteisinio tyrimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo 2023 m. liepos 26 d. nr. i-164

¹⁹ 2015 m. gruodžio 8 d. Europos Komisijos kovai su rasizmu ir netolerancija (ECRI) bendrosios politikos rekomendacijos Nr. 15 „Dėl kovos su neapykantos kalba“ aiškinamojo rašto 9 punktą.

²⁰ Europos regionų komiteto nuomonė „Į ES nusikaltimų sąrašą įtraukiama neapykantos kalba ir neapykantos nusikaltimai“ (2023/C 79/03)

jei tai gali padaryti neigiamą įtaką visuomenei bei kelia grėsmę atitinkamos visuomenės grupės sveikatai ar gyvybei. Be šių kriterijų turi būti atsižvelgiama į vietą²¹.

Diskriminacinė kalba – tai peržengtos saviraiškos laisvės ribos, kai kalboje užkoduota neapykantos žinutė. Ji neleistina, nes kelia pavojų kitų žmonių teisėms ir laisvėms, asmenų lygybei, demokratijai, todėl negali būti palikta tik pasmerkimui pagal moralės ar etikos normas²². Siekiant ne tik moralinio pasmerkimo už neteisėtus veiksmus – į juos įsikiša teismai.

Dr. Indrė Isokaitė-Valužė pabrėžia, kad aiškios ribos tarp saviraiškos laisvės ir neapykantos kalbos faktiškai nėra – ji yra visuomenės susitarimo rezultatas, siekiant suderinti žodžio laisvę su kitų asmenų teisių apsauga. Neapykantos kalba – tai reiškia, nukreipta prieš asmenį ar grupę dėl jų tapatybės, kurstanti neapykantą, diskriminaciją ar smurtą. Baudžiamoji atsakomybė nėra vienintelė priemonė – svarbūs ir etikos, kultūros, švietimo aspektai, o EŽTT praktika rodo, jog vertinimas nuolat kinta²³. Turi būti vertinama aplinkybių visuma – kartais ikiteisminis tyrimas nutraukiamas vien dėl to, jog nėra įtemptos socialinės situacijos, galinčios paaštrinti neapykantos apraiškas, nors pasisakymai objektyviai kuria nesantaiką²⁴.

Neapykantos ir diskriminacinė kalba pažeidžia saviraiškos ribas, nes kelia grėsmę visuomenės narių teisėms, orumui ir saugumui. Ribos priklauso nuo visuomenės susitarimo, konteksto ir socialinių vertybių, o teisinės, etikos bei švietimo priemonės padeda jas kontroliuoti.

Akademines nuostatas ir diskusijas: kaip kovoti su neapykantos kalba?

Europos Komisija atkreipia dėmesį į neapykantos kalbos problematiką. 2020 m. Komisijos pirmininkė Ursula von der Leyen pareiškė: „pasiūlysiu į sąrašą veikų, kurias ES laiko nusikaltimais, įtraukti visų formų neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas <...>. Neapykanta yra neapykanta, ir niekas neturėtų su ja taikstyti“²⁵. ES teisingumo ministrai neapykantos kalbą vertina kaip augančią grėsmę ES vertybėms, ypač dėl interneto ir socialinių tinklų plėtros. Valstybėse narėse

²¹ Teise. Pro. (2024). Neapykantos kalba ar saviraiškos laisvė? Teisėja paaiškino, kodėl nubrėžti ribą ne taip paprasta. Teise.pro; Teisė profesionaliai. <https://www.teise.pro/index.php/2024/07/30/neapykantos-kalba-ar-saviraiskos-laisve-teiseja-paaiskino-kodel-nubrezti-riba-ne-taip-paprasta/>

²² ISOKAITĖ-VALUŽĖ, Indrė. (2022). Neapykantos kalba – vienas iš neapykantos nusikaltimų. *Lietuvos Aukščiausiasis Teismas*. <https://lat.lt/naujienos/indre-isokaite-valuze-neapykantos-kalba-vienas-is-neapykantos-nusikaltimu/1196>

²³ Teise.Pro. (2021). Neapykantos kalba ir saviraiškos laisvė: kur brėžti ribą? Teise.pro; Teisė profesionaliai. <https://www.teise.pro/index.php/2021/04/15/neapykantos-kalba-ir-saviraiskos-laisve-kur-brezti-riba/>

²⁴ Vilniaus apygardos prokuratūros 2021-04-02 ikiteisminio tyrimo Nr. 01-1-42153-20 medžiaga

²⁵ Pranešimas apie Sąjungos padėtį (2020). [interaktyvus] <https://webgate.ec.europa.eu/circabc-ewpp/d/d/workspace/SpacesStore/d7cbfdbf-ca11-49c9-94f8-aa9f45794e55/download>

trūksta vieningo požiūrio - skiriasi apibrėžimai, kriminalizavimo ribos ir sankcijos, todėl atsakas yra fragmentiškas.

Kovai su neapykantos kalba ministrai siūlo stiprinti ES lygmens teisinį reguliavimą, ypač plečiant „ES nusikaltimų“ sąrašą, harmonizuojant baudžiamosios teisės normas ir skubiai priimant elektroninių įrodymų paketą. Taip pat akcentuojamas glaudesnis bendradarbiavimas su IT platformomis, aiškių pareigų joms nustatymas, teisėsaugos ir teisminių institucijų kompetencijų stiprinimas bei prevencinės priemonės - visuomenės švietimas ir socialinės atsakomybės skatinimas, kartu neperžengiant saviraiškos laisvės ribų ir paisant nacionalinių konstitucinių principų²⁶.

Neapykantos kalba kelia grėsmę pamatinėms demokratinės visuomenės vertybėms, todėl veiksminga kova su neapykantos kalba reikalauja ne tik baudžiamosios teisės priemonių ir vieningo ES lygmens reguliavimo. Visuomenės švietimas, institucijų kompetencijų stiprinimas, bendradarbiavimas su skaitmeninėmis platformomis gali atverti kelią į taikią visuomenę.

Lietuvos teismų praktika

Lietuvos teismai formuoja praktiką, konstatuojančią, kokie veiksmai sudaro pagrindą taikyti baudžiamąją atsakomybę, kartu suderindami teisę į saviraišką ir lygiateisiškumą²⁷.²⁸ Baudžiamojoje byloje pilietė V. žemesnėse instancijose buvo nuteista pagal BK 170 straipsnį už tai, kad viešoje vietoje tyčiojosi iš pilietės B., ją niekino ir skatino neapykantą dėl rasės, vadindama „negre“, taip pat prieš ją smurtavo. Kasatorė teigė, jog žodžio „negre“ pasakymas neužtraukia baudžiamosios atsakomybės. LAT, palikdamas sprendimą galioti, pabrėžė, jog vien pavadinimas „negru“, nesant tikslo kurstyti diskriminavimą, negali būti laikomas lygiateisiškumo pažeidimu. Tačiau viešai, be priežasties, šia fraze siekta paniekinti nukentėjusiąją kaip kitai rasei priklausančią, pabrėžiant rasės skirtumus ir suteikiant pažeminantį turinį.²⁹

Iš bylos matyti, jog nors ir kylant neaiškumų kokie žodžiai, veiksmai ar jų sąjunga panaudoti kartu yra skaitomi neapykantos kurstymu - LAT laikosi pozicijos, jog vertinamos visos aplinkybės ir baudžiamoji atsakomybė kyla už itin pavojingus veiksmus. Svarbu paminėti, jog neapykantos apraiškas lengviau nustatyti, kuomet

²⁶ TeisePro. (2022). Kovai su neapykantos kalba – didesnis ES dėmesys. Teise.pro; Teisė profesionaliai. <https://www.teise.pro/index.php/2022/02/07/kovai-su-neapykantos-kalba-didesnis-es-demesys/>

²⁷ GUTAUSKAS, Aurelijus, NAVICKIENĖ, Žaneta (2022). Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: kur prasideda ir kur baigiasi saviraiškos laisvės ribos. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*. 29, 74-92 [interaktyvus] <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/55af5f91-991f-4704-9870-00977afd48e7/content>

²⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-91/2010.

²⁹ Metodologinė medžiaga parengta įgyvendinant projektą „#NoPlace4Hate:tobulinant institucijų atsaką į neapykantos kalbos reiškinių Lietuvoje“. (2020). <https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/05/insituciu-atsakas-i-neapykantos-kalba-ir-neapykantos-nusikaltimus.pdf>

jos išreiškiamos viešojoje vietoje, nes vienus ar kitus atliktus veiksmus viešojoje vietoje galima traktuoti ir kaip viešosios tvarkos pažeidimą, tačiau internete tai padaryti sunkiau³⁰.

Kitų šalių praktika baudžiamumo kontekste

Atskiros valstybės turi skirtingą teisinį reglamentavimą, numatantį baudžiamąją atsakomybę už neapykantos kurstymą ar nusikaltimus, išreikštus neapykantos motyvų, pvz., Estijos baudžiamasis kodeksas nenumato neapykantos motyvo kaip sunkinančios aplinkybės, tačiau atskiras kodekso straipsnis kriminalizuoja veiksmus, kuriais kurstoma neapykanta, numatomi jiems padariniai – jei tai kelia pavojų gyvybei, sveikatai ar nuosavybei. Vengrijos baudžiamasis įstatymas nenumato neapykantos motyvo kaip sunkinančios aplinkybės ar kvalifikacijai pagrįsti, Italijoje, panašiai kaip ir Lietuvoje, numatoma, kad neapykantos motyvas gali būti sunkinanti aplinkybė, taip pat atskiru baudžiamojo kodekso straipsniu draudžiamas neapykantos kurstymas. Skirtingas neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos reglamentavimas yra tiesioginė bendros neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos sampratos nebuvimo pasekmė³¹.

III dalis. Neapykantos kalbos atvejai socialiniuose tinkluose

Socialinių tinklų specifika

Modernėjanti visuomenė nebeįsivaizduoja kasdienybės be socialinių tinklų – jie naudojami komunikacijai, reklamai, darbui. Tampa įprasta dalintis išvalgomis visuomenei aktualiomis temomis. Tačiau lengvai pasiekiamą auditoriją ir sunkiai kontroliuojami informacijos šaltiniai sukuria terpę neteisėtiems veiksams. Diskriminuojantys ar įžeidžiantys įrašai pasiekia didesnę visuomenės dalį ir gali padaryti daug žalos, o neapykantos kalba gali būti dengiama humoristiniu formatu ar kitaip tapti sunkiai identifikuojama.

Socialiniuose tinkluose informacija sklinda greičiau – ne visada galime numatyti, kokį kiekį žmonių pasieks įrašai ar komentarai. Kai kurie įrašai gali būti pastebėti keleto žmonių, tačiau priešiškas nuomones bei diskusijas keliantys pasiskelbimai pasiekia milijonines auditorijas.

³⁰ GUTAUSKAS, Aurelijus, NAVICKIENĖ, Žaneta (2022). Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: kur prasideda ir kur baigiasi saviraiškos laisvės ribos. *Visuomenės saugumas ir viešojo tvarka*. 29, 74-92 [interaktyvus] <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/55af5f91-991f-4704-9870-00977afd48e7/content>

³¹ Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos leidinys (2023). https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/05/neapykantos-nusikaltimai-ir-neapykantos-kalba_situacijos-lietuvoje-apzvalga.pdf

Turintys didelę auditoriją socialiniuose tinkluose asmenys formuoja visuomenės nuomonę, o savo įtaką jie gali nukreipti ne tik geriems ketinimams, kaip, pavyzdžiui, labdaros rinkimo akcijoms ar aktualios informacijos sklaida.

Taigi informacijos sklaida socialiniuose tinkluose lemia didesnę visuomenės paveikumą, ją pasiekia platesnė auditorija, todėl paskelbti įrašai bei komentarai gali sukelti sunkesnių neigiamų padarinių tiek patiems diskriminacinio, įžeidžiančio ar pyktį skatinančio turinio kūrėjams bei komentatoriams, tiek asmenims, prieš kuriuos nukreipta neapykanta.

Neapykantos kalbos socialiniuose tinkluose praktiniai pavyzdžiai

Informacijos srauto patekimo į viešąją erdvę kontroliuoti beveik neįmanoma. Didžioji dalis neapykantos atvejų pasitaiko socialiniuose tinkluose, nes žmonės, pasislėpdami po dažnai netikru profiliu, jaučiasi nekontroliuojami ir galintys išsakyti viską, ko negalėtų pasakyti į akis.

Ne kartą socialiniuose tinkluose neapykantą prieš tautines ar socialines grupes kurstė ne tik turinio kūrėjai, bet ir Lietuvos politikai. Štai Remigijui Žemaitaičiui dėl jo pasisakymų apie žydus Konstitucinis Teismas pateikė išvadą, jog tokiais veiksmais Seimo narys sulaužė priesaiką bei šiurkščiai pažeidė Konstituciją³². Tai yra akivaizdus neapykantos kalbos pavyzdys, nukreiptas prieš žydų tautos asmenis. Kitas politikas, taip pat garsėjantis kontraversiškais ir diskriminuojančiais pasisakymais, yra Petras Gražulis. Vienne interviu homoseksualiam asmeniui sakė - „jūs esat išsigimę, Dievas sukūrė vyrą ir moterį, o ne vyrą ir vyrą“. Šis pavyzdys - neapykantos kalba lytinės orientacijos pagrindu.

Asmuo socialiniame tinkle „Facebook“ prie dviejų besibučiuojančių vyrų nuotraukos parašė komentarą „zudyt“, taip skatindamas neapykantą dėl seksualinės orientacijos. Komentaro autorius prisipažino padaręs veiką, tačiau teigė, kad veikė impulsyviai, nenorėdamas realaus smurto. Nukentėjusieji nurodė patyrę stiprius neigiamus išgyvenimus. Remdamasis surinktais įrodymais, teismas konstatavo, jog asmuo skatino neapykantą prieš žmonių grupę dėl seksualinės orientacijos ir padarė nusikalstamą veiką, numatytą BK 170 straipsnio 2 dalyje³³.

Kitu atveju asmuo buvo pripažintas kaltu, nes viešais veiksmais žemino ir niekino homoseksualių asmenų grupę dėl jų seksualinės orientacijos, taip pat skleidė fizinio smurto idėjas ir kurstė smurtą prieš asmenų grupę ar jai priklausančius asmenis. Socialiniame tinkle „Facebook“ jis, pamatęs vaizdo įrašą, kuriame buvo vaizduojamos homoseksualių asmenų eitynės, po juo paskelbė komentarą, - „naikinti kaip žiurkes juos reikia. Išsigimėlių nereikia Lietuvoje!“. Teismas konstatavo, kad komentaro turi-

³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada. TAR, Nr. 7601.

³³ Vilniaus miesto apylinkės teismo 2021 gegužės 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1245-990/2021.

nys ir vartota leksika aiškiai patvirtina viešą smurto kurstymą prieš žmonių grupę dėl seksualinės orientacijos³⁴.

Taigi, neapykantos kalba socialiniuose tinkluose pasireiškia dažnai, anonimiškus ir mažas atsakomybės jausmas skatina viešus įžeidimus, diskriminaciją ir smurto kurstymą prieš tam tikras grupes. Praktiniai pavyzdžiai rodo, kad tokia kalba ne tik yra žeidžianti bei sukelianti stiprius išgyvenimus, bet ir pripažįstama nusikalstama veika, užtraukiančia atsakomybę impulsyviai veikiantiems komentatoriams.

Teismų praktikos analizė

Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) jurisprudencijoje išsamiai yra atskleidžiami neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos elementai.

Byloje *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* pareiškėjai kreipėsi dėl to, jog nebuvo pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl neapykantą kurstančių komentarų po jų nuotrauka socialiniame tinkle „Facebook“, kurioje matėsi du besibučiuojantys vaikinai. Sprendime³⁵ suformuota, jog neapykantos kalbos internete laikomos pavojingesnėmis dėl plataus informacijos sklaidimo galimybių. EŽTT pažymi, kad neapykantos kurstymas nebūtinai ragina smurtauti. Delfi prieš Estiją byloje³⁶ akcentuota didesnė nei vidutinė rizika, kad neigiami komentarai gali pasiekti neapykantos kalbos lygį. Pastarajame sprendime pabrėžta, jog neteisėta kalba internete paskleidžiama itin greitai ir gali išlikti prieinama nuolat, o žalos rizika didesnė negu spaudoje.

LAT praktikoje galime pastebėti polinkį neigiamus komentarus vertinti kaip netinkamą saviraiškos laisvės įgyvendinimą ir netraukti asmenų baudžiamojon atsakomybės. Štai vienu atveju kaltinamoji buvo išteisinta, nors jos išsireikimuose buvo neapykantos skatinimo, remiantis tuo, jog jos komentarų vienintelis pagrindas buvo būtent protesto neteisėtumas. Žemesnėse instancijose pilietė buvo nuteista³⁷ pagal BK 170 straipsnio 2 dalį už viešą komentarą, kuriame ji homoseksualius asmenis ir jų palaikytojus vadino „iškrypėliais“, „pasileidėliais“, LAT panaikino apkaltinamuosius nuosprendžius, nurodydamas, kad žemesnių instancijų teismai neįvertino reikšmingo konteksto ir visų aplinkybių. LAT pažymėjo, kad 1) Komentario autorės neigiama reakcija galėjo būti susijusi su tuo, kad renginys buvo neteisėtas ir vyko prie Seimo. 2) Akcijos pobūdis buvo provokuojantis, todėl komentatorės emociinga reakcija negali būti vertinama vienareikšmiškai kaip neapykantos kurstymas. 3) Renginio dalyviai

³⁴ Vilniaus miesto apylinkės teismo 2021 gegužės 27 d. baudžiamasis įsakymas baudžiamajoje byloje Nr. e1-1727-992/2021.

³⁵ *Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 41288/15, [2020-01-14]. ECLI:CE:ECHR:2020-0114JUD004128815.

³⁶ *Delfi prieš Estiją* [EŽTT], Nr. 64569/09, [2013-10-10]. ECLI:CE:ECHR:2015:0616JUD006456909

³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 12 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-677/2012.

turėjo atsižvelgti į pareigą gerbti visuomenėje egzistuojančias moralės normas ir kitų asmenų pažiūras. LAT konstatavo, kad vien žodžių „iškrypėliai“ ar „pasileidėliai“ vartojimas, nors ir nekorektiškas, nesukūrė tiesioginio neapykantos kurstymo. Komentarą vertintinas kaip netinkamas saviraiškos laisvės įgyvendinimas, tačiau nepasiekė tokio pavojingumo lygio, todėl moteris buvo išteisinta.

Kitoje baudžiamojoje byloje³⁸ asmuo buvo nuteistas už tai, kad viešai internete paskelbė rusų tautybės asmenis žeminančius komentarus, vadino „rusiškais kiaušiais“, „žmogžudžiais ir banditais“, „fašistais“, ir kitaip niekino šią žmonių grupę. Teismas šiuos komentarus įvertino kaip viešą diskriminacijos kurstymą žmonių grupei dėl tautybės, t. y. nusikaltimą pagal BK 170 straipsnio 2 dalį. Be to, už komentarus „Žudyti rusus, išnaikinti juos nuo žemės paviršiaus <...> sunaikinti kuo greičiau“ jo veiksmai kvalifikuoti ir pagal BK 170 straipsnio 3 dalį kaip viešas raginimas smurtauti bei fiziškai susidoroti su žmonių grupe dėl tautybės. Kasacinis teismas pabrėžė, kad komentarų turinys akivaizdžiai neaptaria politikos – jie yra nukreipti prieš konkrečią tautinę grupę. Įsitikinimų ir saviraiškos laisvė nesuderinama su viešu tyčiojimusi ar raginimais smurtauti. Teismas taip pat nustatė tiesioginę nuteistojo tyčią: jo veiksmai nėra atsitiktiniai – priešingai, jie apgalvoti ir nuoseklūs.

Teismų praktikoje akcentuojama, kad nors BK 170 straipsnio sudėtis yra formali, nepakanka abstraktaus ar nekonkretaus pasisakymo – turi būti nustatyti tiek objektyvieji, tiek subjektyvieji požymiai, kurie patvirtintų realią grėsmę įstatymo ginamoms vertybėms. Dažnai konstatuojama, jog net netinkami ar žeidžiantys komentarai, kaip saviraiškos laisvės forma, nesukelia tokio pavojingumo lygio, kuris pateisintų baudžiamosios atsakomybės taikymą.³⁹

Svarbu tai, kad teigti, jog LAT priėmus sprendimą netraukti baudžiamojon atsakomybės asmens, kurio viešasis pasityčiojimas nepasiekė tokio pavojingumo lygio, už kurį būtų galima nuteisti pagal 170 str., dar nereikia, jog tokie komentarai nėra neapykantos kalba.

Diskusija: kur baigiasi teisė ir prasideda neapykantos kalba socialiniuose tinkluose?

Matome, jog riba tarp žodžio laisvės ir neapykantos kalbos yra labai neaiški. Mūsų manymu, jokie ribojimai neturėtų paneigti demokratinės valstybės principų, tačiau negalima leisti, jog pasisakymai sukeltų neigiamų padarinių kitiems asmenims, todėl

³⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-206-693/2017.

³⁹ 2019 m. atlikta baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo atvejų analizė. LR VRM ataskaita, 2019. Prieiga per internetą: <https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Neapykantos_nusikaltimu_tyrimas_Ataskaita_2019.pdf>

turėtų būti vertinamas ne tik pasisakymų socialinėje erdvėje turinys, bet ir kontekstas, įrašo ar komentaro autoriaus ketinimas, įtaka tiems, prieš kuriuos nukreipti pasisakymai, jų pavojingumas bei sistemingumas.

Neapykantos kurstymas nebūtinai pasireiškia tiesioginiu raginimu vykdyti smurtą ar kitas nusikalstamas veikas. Pakanka, kad tam tikros gyventojų grupės būtų agresyviai įžeidinėjamos, iš jų tyčiojamosi ar jos sistemingai žeminamos – tokia raiška jau sudaro pagrindą valstybės institucijoms imtis priemonių prieš neapykantą kurstančią kalbą.

Net ir pavieniai veiksmai, įskaitant atskirus komentarus socialiniuose tinkluose, gali lemti baudžiamąją atsakomybę, jeigu jų turinys pasižymi ypatingu intensyvumu, diskriminaciniu pobūdžiu ar ⁴⁰raginimu smurtauti. Neapykantos kalba socialiniuose tinkluose dažniausiai apima sistemiskai pasikartojančius įrašus. Pavieniai pasisakymai laikytini neapykantos kalba tik kai jie nepalieka abejonių dėl autoriaus neigiamo nusiteikimo ir kurstymo. Kita vertus, argumentuota nuomonė, nors ir šokiruojanti, bet nesukurianti baimės ar neskatinanti diskriminuoti, turėtų būti saugoma žodžio laisvės.

Lietuvos teismų praktika brėžia ribas tarp konstruktyvios kritikos ir nuomonės, žeidžiančios garbę ir orumą. Anot LAT⁴¹, nuomonė turi būti reiškiamą sąžiningai ir etiškai; pagrįsta kritika ginama, jei išreiškiamą tinkamai, o subjektyvūs samprotavimai, neturinti objektyvaus pagrindo ir suponuojantys neigiamas nuostatas, pripažintini žeminančiais. Šie išaiškinimai aktualūs brėžiant ribą tarp žodžio laisvės ir neapykantos kalbos. Jei neapykanta kurstoma siekiant tik kelti probleminius klausimus, negalėtume kategoriškai teigti, jog tai automatiškai laikoma žodžio laisvės išraiška. Tokiu atveju turėtų būti atsižvelgiama į įtaką visuomenei ir asmenims, prieš kuriuos nukreipti diskriminuojantys įrašai.

Esminį vaidmenį užkertant kelią neapykantos kurstymui internete atlieka ir plačioji visuomenė, visų pirma pilietinės organizacijos, – jos sudaro atsvarą skatindamos nediskriminavimą, toleranciją ir pagarbą. Todėl pradėti reikėtų ne nuo ko kito kaip visuomenės švietimo ir pačių piliečių sąmoningumo skatinimo.

Aišku, jog negalima toleruoti žeidžiančių, diskriminuojančių ar smurtą skatinančių pasisakymų, net jei jie pateikiami kaip nuomonė. Vertinant tokius pasisakymus svarbu atsižvelgti ne tik į jų turinį, bet ir į kontekstą bei autoriaus ketinimus, kadangi internete neapykantos kalba pasižymi itin sparčia plėtra ir gali padaryti didelę žalą. Čia ypatingai svarbus tampa visuomenės švietimas ir pilietinių organizacijų vaidmuo užkertant kelią neapykantos kalbai internete.

Taigi pasisakymai peržengia žodžio laisvės ribas kai jie akivaizdžiai skatina smurtą, yra nukreipti prieš konkretų asmenį ar jų grupę, yra paskleisti jautriomis visuo-

⁴⁰ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2020-03-30 įsakymu Nr. 17.9.-4265 patvirtintas „Iki-teisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo ypatumų metodinės rekomendacijos“. Žr. https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2023/09/20230726_neapykantos_nusikaltimai_rekomendacijos.pdf

⁴¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje 3K-3-1-219/2015

menei temomis ir gali sukurstyti kitus asmenis nekęsti ar diskriminuoti tuos, prieš kuriuos neapykantos kalba nukreipta, tačiau turi būti saugomi, kai išreikšti etiškai atspindint tik turinio ar komentaro autoriaus asmeninę poziciją.

Reguliavimo tobulinimo kryptys ir rekomendacijos

Neapykantos kalbos skleidėjai dažnai jokių neigiamų pasekmių už įžeidžiančius, diskriminuojančius ar kurstančius smurtą komentarus nesulaukia. Taip yra todėl, kad Lietuvoje už tokio pobūdžio veiksmus numatyta tik baudžiamoji atsakomybė, o tarpinio teisinio mechanizmo, galinčio užtraukti asmeniui teisinę atsakomybę už mažiau pavojingus pasisakymus nėra. Kadangi baudžiamoji atsakomybė ne visais atvejais yra proporcinga padarytam pažeidimui, būtų tikslinga plačiau taikyti administracines poveikio priemones – baudas, viešus įspėjimus ar įpareigojimą dalyvauti švietimo programose. Kaip siūlo A. Gutauskas ir Ž. Navickienė, tyčiojimosi ir niekinimo požymius įtvirtinus Administracinių nusižengimų kodekse, o tiesioginę neapykantos skatinimą ir raginimą diskriminuoti paliekant Baudžiamajame kodekse, būtų galimybė lengviau atskirti veikų pavojingumo laipsnį⁴². Be to, aktyvesnis teismų sprendimų, susijusių su neapykantos kalba socialiniuose tinkluose, viešinimas didintų visuomenės informuotumą ir turėtų prevencinį poveikį.

Svarbu paminėti, jog pačiuose socialiniuose tinkluose yra galimybė pranešti apie diskriminuojantį ar smurtą skatinantį turinį, jog šis būtų pašalintas ir toliau nesklistų. Šiais laikais algoritmai pritaikyti pašalinti tam tikrus komentarus, vaizdo įrašus, kuriuose sakomi neapykantos žodžiai arba naudojamos grotažymės, tačiau sistema nėra tobula – asmens gali ją apeiti. Pačioms platformoms turėtų būti keliami aiškesni ir griežtesni reikalavimai operatyviai į tokius pranešimus reaguoti, šalinti neteisėtą turinį ir bendradarbiauti su nacionalinėmis institucijomis. Tai turėtų apimti ir veiksmus prieš nuolatinius pažeidėjus, pavyzdžiui, jų paskyrų ribojimą ar blokavimą, teisinės atsakomybės taikymą.

Taigi teisinio reguliavimo, kuris padėtų kovoti su neapykantos kalba, ypač socialiniuose tinkluose, Lietuvoje trūksta. Reikalinga sukurti švelnesnės, pavyzdžiui, administracinės, atsakomybės taikymo galimybę.

Išvados

Žodžio laisvė – tai asmens teisė nevaržomai laisvai pasirinktu būdu reikšti savo mintis, įsitikinimus, gauti bei skleisti įvairaus pobūdžio informaciją, nepriklausomai

⁴² GUTAUSKAS, Aurelijus, NAVICKIENĖ, Žaneta (2022). Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: kur prasideda ir kur baigiasi saviraiškos laisvės ribos. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*. 29, 74-92 [interaktyvus] <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/55af5f91-991f-4704-9870-00977afd48e7/content>

nuo valstybės teritorijos, na o saviraiškos laisvė apima platesnį veiksmų ratą kaip kūrybą, įvairius performansus, vizualiąją, girdimąją ar kitokio pobūdžio ekspresiją.

Patys pamatiniai tarptautinės ir nacionalinės teisės aktai, įtvirtindami saviraiškos laisvę nustato tam tikras jos ribas. Tačiau keičiantis aktualijoms jos yra išplečiamos ar susiaurinamos per nacionalinių teismų ar EŽTT praktiką. Tai daroma atsižvelgiant į visuomenei jautrias temas bei politinį, kasdienį kontekstą.

Neapykantos kalbos sąvoka nėra vienareikšmiškai apibrėžta nacionaliniuose teisės aktuose, tačiau jos turinį ir ribas formuoja platus tarptautinių ir ES teisės šaltinių spektras. Šie aktai atskleidžia, kad neapykantos kalba apima įvairias raiškos formas, nukreiptas prieš asmenis ar jų grupes dėl tam tikrų saugomų požymių, ir kelia grėsmę pamatinėms demokratinės visuomenės vertybėms – orumui, lygiateisiškumui ir žmogaus teisėms. Todėl ribos tarp saviraiškos laisvės ir neapykantos kalbos nustatymas yra esminis, siekiant užtikrinti veiksmingą teisinę apsaugą ir pateisinti valstybės įsikišimą taikant baudžiamąsias ar kitas teises priemones.

Informacijos sklaida socialiniuose tinkluose lemia didesnę visuomenės paveikumą, ją pasiekia platesnė auditorija, todėl įrašai bei komentarai gali sukelti platesnio mąsto padarinius. Teismai, vertindami naujus visuomenės komunikacijos būdus, bando užkirsti kelią technologinių informacinių priemonių būdu sklindančiai neapykantai, tačiau laikosi pozicijos, jog baudžiama tik itin pavojinga veika bei dažniausiai išreiškta kurstymu veikti, o ne negatyvios nuomonės išreiškimai.

Žodžio laisvės ribos peržengiamos kai pasisakymai socialiniuose tinkluose akivaizdžiai skatina smurtą, yra nukreipti prieš konkretų asmenį ar jų grupę, yra paskleisti jautriomis visuomenei temomis ir gali sukurstyti kitus asmenis nekęsti ar diskriminuoti. Tačiau žodžio laisvė turi būti saugoma, kai išsireiškimai yra etiški ir atspindint tik turinio ar komentaro autoriaus asmeninę nuomonę.

Teisinis kovos su neapykantos kalba reguliavimas Lietuvoje nėra pakankamas. Baudžiamoji atsakomybė už tokio pobūdžio veikas dažnai yra netaikoma, nes nepasiekia tokio pavojingumo lygio, todėl būtina kurti švelnesnės teisinės atsakomybės taikymo galimybes. Šią problemą išspręstų administracinės atsakomybės taikymas.

Šaltinių sąrašas

Teisės aktai

Tarptautinės teisės aktai

Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). Valstybės žinios, 2006, 68-2497.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija (1950). Valstybės žinios, 1955, 40-987.

Tarptautinis politinių ir pilietinių teisių paktas (1966). Valstybės žinios, 2002, 77-3288.

Europos Sąjungos pagrindinių teisių Chartija (2000) Europos Sąjungos oficialus leidinys, 2016, C 202.

Europos Tarybos Ministrų komiteto 1997 m. rekomendacija Nr. R (97) 20 dėl neapykantos kalbos

Tarybos 2008 m. lapkričio 28 d. pamatinis sprendimas 2008/913/TVR dėl kovos su tam tikromis rasizmo ir ksenofobijos formomis bei apraiškomis baudžiamosios teisės priemonėmis.

Europos Komisijos 2015 m. gruodžio 8 d. kovai su rasizmu ir netolerancija (ECRI) bendrosios politikos rekomendacijos Nr. 15 „Dėl kovos su neapykantos kalba“ aiškinamasis raštas

Lietuvos Respublikos teisės aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. Valstybės žinios, 1992, 33-1014

Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. Valstybės žinios, 2000, 89-2741.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrina

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2024 m. balandžio 25 d. išvada. TAR, Nr. 7601.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 29 d. nutarimas. Valstybės žinios, 117-4239.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2019 m. gegužės 17 d. nutarimas. TAR, Nr. 7876.

Specialioji literatūra

GUTAUSKAS, Aurelijus, NAVICKIENĖ, Žaneta (2022). Neapykantos nusikaltimai ir neapykantos kalba: kur prasideda ir kur baigiasi saviraiškos laisvės ribos. Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka. 29, 74-92 [interaktyvus] <https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/55af5f91-991f-4704-9870-00977afd48e7/content>

ISOKAITĖ-VALUŽĖ, Indrė. (2022). Neapykantos kalba – vienas iš neapykantos nusikaltimų. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas. <https://lat.lt/naujienos/indre-isokaite-valuze-neapykantos-kalba-vienas-is-neapykantos-nusikaltimu/1196>

TeisėPro. (2021-04-15). Neapykantos kalba ir saviraiškos laisvė: kur brėžti ribą? [interaktyvus] <https://www.teise.pro/index.php/2021/04/15/neapykantos-kalba-ir-saviraiskos-laisve-kur-brehti-riba/>

TeisėPro (2022-02-07). Kovai su neapykantos kalba – didesnis ES dėmesys. [interaktyvus] <https://www.teise.pro/index.php/2022/02/07/kovai-su-neapykantos-kalba-didesnis-es-demesys/>

TeisėPro (2024-07-30). Neapykantos kalba ar saviraiškos laisvė: teisėja paaiškino, kodėl nubrėžti ribą ne taip paprasta. [interaktyvus] <https://www.teise.pro/index.php/2024/07/30/neapykantos-kalba-ar-saviraiskos-laisve-teiseja-paaiskino-kodel-nubrezti-riba-ne-taip-paprasta/>

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

Handyside prieš Jungtinę Karalystę [EŽTT], Nr. 5493/72, [1976-12-07]. ECLI-CE:ECHR:1976:1207JUD000549372.

Delfi AS prieš Estiją [EŽTT], Nr. 64569/09, [2015-06-16]. ECLI:CE:ECHR:2015:-0616JUD006456909.

Perinček prieš Šveicariją [EŽTT], Nr. 27510/08,[2015-10-15]. ECLI:CE:ECHR:2015:-1015JUD002751008.

Beizaras ir Levickas prieš Lietuvą [EŽTT], Nr. 41288/15, [2020-01-14]. ECLI:CE:ECHR:2020:0114JUD004128815.

Lilliendahl prieš Islandiją [EŽTT], Nr. 29297/18, [2020-05-12]. ECLI:CE:ECHR:2020:-0512DEC002929718.

Lietuvos teismų praktika

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. kovo 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-91/2010.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gruodžio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-677/2012.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. sausio 27 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-1-219/2015.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. spalio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-206-693/2017.

Vilniaus miesto apylinkės teismo 2021 gegužės 19 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1-1245-990/2021.

Vilniaus miesto apylinkės teismo 2021 gegužės 27 d. baudžiamasis įsakymas baudžiamojoje byloje Nr. e1-1727-992/2021.

Kiti šaltiniai

Europos regionų komiteto nuomonė „Į ES nusikaltimų sąrašą įtraukiama neapykantos kalba ir neapykantos nusikaltimai“. (2023). Europos Sąjungos oficialusis leidinys. 2023/C 79/03.

Institucijų atsakas į neapykantos kalbą ir neapykantos nusikaltimus. (2020). Metodologinė medžiaga. [interaktyvus] <https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/05/insituciju-atsakas-i-neapykantos-kalba-ir-neapykantos-nusikaltimus.pdf>

Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2020-03-30 įsakymu Nr. 17.9.-4265 patvirtintas „Ikiteisminio tyrimo dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantą kurstančios kalbos atlikimo, organizavimo ir vadovavimo ypatumų metodinės rekomendacijos“. https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2020/04/neapykantos_nusikaltimu_tyrimo_metodines_rekomendacijos.pdf

Lietuvos Respublikos generalinis prokuroras. (2023-07-26). Įsakymas dėl neapykantos nusikaltimų ir neapykantos kalbos ikiteisminio tyrimo metodinių rekomendacijų patvirtinimo [interaktyvus] https://www.prokuraturos.lt/data/public/uploads/2023/09/20230726_neapykantos_nusikaltimai_rekomendacijos.pdf (Nr. I-164).

Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija. (2019). Baudžiamosios atsakomybės už neapykantos nusikaltimus ir neapykantą kurstančias kalbas taikymo analizė. [interaktyvus] https://vrm.lrv.lt/uploads/vrm/documents/files/LT_versija/Viesasis_saugumas/Neapykantos_nusikaltimu_tyrimas_Ataskaita_2019.pdf

Lygių galimybių kontrolieriaus tarnybos leidinys (2023). [interaktyvus] https://lygybe.lt/wp-content/uploads/2023/05/neapykantos-nusikaltimai-ir-neapykantos-kalba_situacijos-lietuvoje-apzvalga.pdf

Pranešimas apie Sąjungos padėtį (2020). [interaktyvus] <https://webgate.ec.europa.eu/circa-bc-ewpp/d/d/workspace/SpacesStore/d7cbfdbf-ca11-49c9-94f8-aa9f45794e55/download>
Vilniaus apygardos prokuratūros 2021-04-02 ikiteisminio tyrimo Nr. 01-1-42153-20 medžiaga

Žodžio laisvė vs. Neapykantos kalba: kur yra riba socialiniuose tinkluose?

SANTRAUKA

Moksliniame straipsnyje nagrinėjama žodžio laisvės bei neapykantos kalbos samprata kartu atskleidžiant jų santykį bei ribas socialiniuose tinkluose. Analizuojant bei siekiant atsakyti į darbo uždavinius buvo gilinamasi į tarptautinį bei nacionalinį teisinį reglamentavimą, aiškinimą teismų praktikoje bei mokslininkų įžvalgas. Žodžio laisvė - itin saugotina demokratinėje valstybėje laisvė, tačiau ji nėra ir negali būti neribojama. Kai asmuo skleidžia neapykantą, nukreiptą prieš asmenį ar jų grupes, kelia grėsmę demokratinėms vertybėms, tokie pasisakymai tam tikrais atvejais nesaugotini kaip žodžio laisvės išraiška, ypač socialiniuose tinkluose. Atsižvelgiant į tai, jog informacija, paskleista internete, itin lengvai sklinda ir gali likti ten amžinai, ji turi didesnę poveikį žmonėms, todėl ir ribos tarp išraiškos laisvės ir neapykantos kalbos turi būti aiškinamos atsižvelgiant į šią specifiką. Jos turi būti griežtesnės ir aiškesnės siekiant apsaugoti asmenis, prieš kuriuos tokia kalba nukreipta bei užkertant kelią smurto bei neapykantos kurstymui. Be to, neapykantos kalbos teisinis reguliavimas turėtų būti išplėstas atsakomybę už tokio pobūdžio veikas įtvirtinant ir už pasisakymus, kurie dėl savo ne tokio didelio pavojingumo nėra laikytini nusikalstama veika.

Freedom of speech vs. Hate speech: where is the line on social media?

SUMMARY

This scientific article examines the concepts of freedom of speech and hate speech, revealing their relationship and boundaries on social networks. In order to analyse and answer the research questions, international and national legal regulations, interpretations in court practice, and insights from scholars were examined. Freedom of speech is a freedom that must be protected in a democratic state, but it is not and cannot be unlimited. When a person spreads hatred directed against individuals or groups of people, threatening democratic values, such statements should not be protected as an expression of freedom of speech in certain cases, especially on social networks. Given that information disseminated on the internet spreads very easily and can remain there forever, it has a greater impact on people, and therefore the

boundaries between freedom of expression and hate speech must be interpreted with this specificity in mind. They must be stricter and clearer in order to protect the persons against whom such speech is directed and to prevent incitement to violence and hatred. In addition, the legal regulation of hate speech should be extended to include responsibility for acts of this nature, even for statements that are not considered criminal offences due to their lower level of danger.